



Gevangen in categorieën

David Grossman – Auteur, gastspreker Multatuli-lezing 2003¹

Toen mij gevraagd werd de Multatuli-lezing te houden nam ik mij voor zeker iets te zeggen over een onderwerp dat ook Multatuli nauw aan het hart lag. Ik wilde iets zeggen over de situatie van een mens, een auteur, die zijn leven moet leiden in een gebied waar geweld, bezetting, haat, wantrouwen en angst hoogtij vieren. Dit leven wordt beheerst door onnoemelijk veel morele dilemma's. De contradictie tussen het wettelijk kader dat de maatschappij ten alle prijze wil waarborgen en de realiteit waarin ze gevangen zit, is hartverscheurend. Toen ik hierover wilde beginnen schrijven, verergerde de situatie in het Midden-Oosten dag na dag. De Verenigde Staten begonnen met een oorlog die ze – wel erg cynisch – *Iraqi Freedom* doopten. In plaats van naar Leuven af te reizen moest ik thuis onze kleine schuilkelder in gereedheid brengen. Ik moest mijn dochttertje van tien leren hoe ze een gasmasker moet opzetten om zichzelf te beschermen tegen een mogelijke aanval met gas of chemische wapens. In landen die niet onder voortdurende oorlogsdreiging leven, proberen ouders hun kinderen levenslessen bij te brengen. Wij hier moeten onze kinderen leren dat de dood een realiteit is die ze onder ogen moeten zien. Dat is vreselijk.

Ik heb deze speech geschreven met op de achtergrond de berichtgeving op CNN. Tussendoor hield ik driloefeningen met mijn gezin om zeker te zijn dat iedereen zo snel mogelijk in de schuilkelder zit. Keer op keer herhaal ik dan wie er verantwoordelijk voor is dat de deuren hermetisch afgesloten worden als de sirenen beginnen te loeien, en wie ervoor zorgt dat de papegaai en de hond mee naar de schuilkelder gaan. Op dit ogenblik zit ik hier thuis, dichtbij Jeruzalem. Ik wil u iets vertellen over hoe moeilijk het is – maar tevens hoe levensnoodzakelijk – om in een regio die in een zwaar conflict verwickeld is toch verhalen te

kunnen schrijven. Maar eerst wil ik u iets zeggen over wat het betekent zijn leven te leiden onder voortdurende oorlogsdreiging.

Een paar jaar geleden zag ik op de Israëliëse televisie een programma waarin een buitenlands journalist een aantal jonge Israëliëse koppels op de vooravond van hun huwelijk interviewde. Hij vroeg aan een van hen hoeveel kinderen ze graag zouden hebben. Het antwoord kwam onmiddellijk: 'drie'. 'Waarom precies drie?' vroeg hij. Het meisje, de bruid, antwoordde met zachte stem: 'Als er dan eentje sterft in de oorlog, dan hebben we er toch nog twee'. De interviewer was geschokt. Ik zag hem bleek worden onder zijn make-up. Zelf was ik helemaal niet verrast door dat antwoord. Ik kan de verschrikkelijke logica die erachter steekt begrijpen. Mijn vrouw en ik hebben zelf drie kinderen. Tot voor kort gingen twee van hen naar dezelfde school in het hart van Jeruzalem. Zij waren gewoon elke morgen dezelfde bus te nemen. Toen de zelfmoordaanslagen begonnen moesten mijn vrouw en ik elke dag opnieuw onze hersens pijnigen om allerlei uitvluchten te bedenken zodat het ene kind de bus van 7.03 uur nam, en het andere die van 7.10 uur. Ik kan me voorstellen hoe zoiets moet klinken in die rustige, oude kerk in Leuven, maar dat is de realiteit waarin wij leven. Wij hebben geleerd dat dit soort gruwelijke dingen deel uitmaakt van ons dagelijks leven.

In tegenstelling tot hoe de westerse pers het leven in Israël beschrijft, en in tegenstelling tot wat ik daarover ook vanuit België hoor, kan ik u verzekeren dat de situatie in het Midden-Oosten helemaal geen western is, met de Palestijnen als de goeden en de Israëli's als de slechten. De situatie waarin wij leven heeft veel meer weg van een gevangenis waarin twee doodongelukkige kerels aan elkaar vastgeklonken zitten. Erger nog: wij



zitten elk in onszelf gevangen, ieder met zijn eigen verwrongen logica van de haat. Dit soort logica maakt dat elk van beide tegenstanders ervan overtuigd is dat hij het recht heeft de misdaden en de wreedheden van de ander te vergelden met nog grotere misdaden en wreedheden. Elk van beiden is ervan overtuigd dat hij honderd percent gelijk heeft, en de ander honderd percent schuld treft. Van deze logica gaat een zekere hypnotiserende en magische aantrekkingskracht uit, want hij overtuigt de meeste Palestijnen en de meeste Israëli's. Het probleem – de tragedie – is dat wij allemaal dreigen te stikken door ons zo in ons eigen gelijk op te sluiten. Het tragische is dat wij niet de kracht en de energie hebben om uit deze hermetische luchtbel uit te breken en eindelijk met volle teugen beginnen te ademen.

In deze waanzinnige omstandigheden tracht ik net zoals veel andere auteurs – Israëli's en Palestijnen – fictie te schrijven. Toen de tweede Intifada begon, nu ongeveer tweeënehalf jaar geleden, ben ik naar mijn studeerkamer getrokken en ben ik een verhaal beginnen te schrijven. Het is het verhaal van een man en een vrouw die een hele nacht doorrijden. In de auto hangt er een intense en geladen sfeer. Vaak kwam het mij totaal onzinnig voor dat ik mij met hen in een auto opsloot op een moment dat de wereld om mij heen dol draaide. Maar tegelijkertijd was het voor mij de manier om mijn verstand te bewaren en kracht te verzamelen om de realiteit onder ogen te zien. Toen het boek gepubliceerd werd, werd mij vaak de vraag gesteld: 'Waarom heb je in dit boek helemaal niets over de Intifada gezegd? Waarom heb je van het koppel in de auto geen Palestijnse man gemaakt die verliefd was op een Israëli'sche vrouw, of omgekeerd? Staat de auto misschien symbool voor de bezetting, voor de hermetische luchtbel waarin wij opgesloten zitten?' Mijn antwoord is: nee. Het gaat om mensen, een man en een vrouw, die zich in eenzelfde situatie bevinden en op elkaar aangewezen zijn. Zij keren zich af van een situatie die hen buiten hun wil om overvalt, omdat zij aanvoelen dat zij datgene dreigen te verliezen wat hun in hun leven het meest dierbaar is. Zij beseffen dat

er voor hen, door de situatie waarin zij gevangen zitten omdat zij toevallig in het Midden-Oosten wonen, maar weinig tijd overblijft om in het reine te komen met de grote levensvragen die zich aan hun kleine bestaan opdringen.

Op regelmatige tijdstippen schrijf ik artikels waarin ik specifieke gebeurtenissen als onderwerp neem. Deze artikels zijn voor mij het middel om trachten te begrijpen wat er rondom mij gebeurt. Ik probeer het mechanisme te achterhalen dat aan de basis ligt van de destructieve kracht van zowel Israëli's als Palestijnen. Ik schrijf deze artikelen in een poging om de lucht te zuiveren van alle vervuiling die belangenpartijen op mij afsturen. Ik schrijf om mijn verbale omgeving te vrijwaren van alle retoriek waarmee mijn regering, mijn leger, mijn angst en mijn vijand mij trachten te overspoelen. Door dit verbaal geweld trachten zij afstand te scheppen tussen mij en mijn gevoelens en mijn gedachten. Daarom moet ik schrijven. Ik moet mijn woorden en gevoelens een eigen realiteit kunnen geven, om ze weerstand te laten bieden aan de oorlogsretoriek die een eigen realiteit wil scheppen. Ik schrijf artikels om de mijnen op te ruimen die binnen ons denken en onze taal gelegd worden om mij – en met mij miljoenen andere mensen die in dit conflict betrokken zijn – te verhinderen ons gezond verstand te gebruiken, om toe te geven aan onze diepmenselijke drang om iets goeds te doen, of minstens het verschil te kennen tussen goed en kwaad.

Het verhaal dat ik in de tweeënehalf jaar van de Intifada geschreven heb, is het verhaal van een man en een vrouw in een auto. Het is een verhaal over liefde en huwelijk. Het verhaal van een man die jaloers is op zijn vrouw omdat dat de enige manier is waarop hij haar kan tonen dat hij van haar houdt. Het is het verhaal van een vrouw die haar grote liefde heeft opgegeven, en daar elk moment van haar leven spijt van heeft. Terwijl ik dit klein, intiem liefdesverhaal aan het schrijven was, kwamen er ook allerlei kleine dingen terug die ik bijna vergeten was, omdat wanhoop en angst ons soms laten geloven dat de oorlog het belangrijkste is, het enige wat nog telt.



Wij – Israëli's en Palestijnen – hebben alleen nog maar oorlog gekend. Wij zijn ermee opgegroeid en we zijn bijna geprogrammeerd om te vechten. Daarom denken wij soms dat het leven niets anders is dan deze waanzin, dat er geen ander leven mogelijk is. Wij hebben onszelf ervan overtuigd dat onze tegenstander per definitie slecht is, dat hij de verpersoonlijking is van het kwaad. De vijand neemt bijna de gestalte aan van een kosmisch kwaad dat zich tegen ons keert uit pure haat, zonder enige rationele rechtvaardiging. Daarom ontwikkelen wij een ideologie die ons toelaat enige logica – of wat voor logica moet doorgaan – te zien in wat ons overkomt. Deze logica maakt van nood en angst een deugd en leidt ertoe dat macht de hoogste waarde wordt. Wij zijn zo diep ondergedompeld in deze kromme redeneringen dat wij bijna zelfs niet meer beseffen hoe hoog de prijs is die wij daarvoor betalen. Al bijna honderd jaar leven wij in onze eigen schaduw, zijn wij levende doden, leven wij niet het leven dat wij zouden kunnen leven, het leven waar wij recht op hebben.

Wij – Palestijnen en Israëli's – zijn al gedurende generaties experts in oorlogvoeren en overleven ten allen prijze. Nu zijn we geconfronteerd met een vreselijke paradox: omdat wij overleefd hebben om te kunnen leven, bestaat ons leven enkel nog uit overleven. Dat is alles wat we doen: overleven van de ene catastrofe naar de andere.

Elias Canetti heeft eens gezegd dat 'overleven uiteindelijk een permanente oefening in het doodgaan is'. Ik ken dat gevoel. De tactiek om je overlevingskansen zo hoog mogelijk te houden, is dat je een deel van je ziel doodt, dat je bepaalde waarden uitbant, dat je tederheid en mededogen en grootmoedigheid opgeeft, dat je geen oog meer hebt voor complexiteit maar simpele antwoorden zoekt, dat je bepaalde delen van de ziel tot 'verboden militair gebied' verklaart. Je moet jezelf ervan overtuigen dat je deze gebieden die de prooi waren van geweld en angst, terug kan opeisen eens dat de vrede en rust weergekeerd zijn. Het probleem – het tragische – is dat dat niet altijd mogelijk is. Wij weten immers allemaal dat sommige mentale en psychologische processen niet meer ongedaan

kunnen worden gemaakt. Sommige eigenschappen en kwaliteiten zullen we nooit meer terugkrijgen. Ik ondervind elke dag hoe hoog de prijs is die wij – Israëli's en Palestijnen – moeten betalen: het verschrompelen van de ziel, het instinctieve inkrimpen van het stuk van mijn binnenkant dat met de buitenwereld in aanraking komt, het uitwissen van de emotionele woordenschat. Ik weet hoe de angst voor ontgoocheling de moed om te hopen doodt. Ik weet hoe de angst om gekwetst te worden door de afschuwelijke buitenkant uiteindelijk elke emotie in de kiem smoort. Emoties zijn de clichés geworden van de grote krantenkoppen.

Tientallen jaren al gaat onze energie, gaan onze gedachten, onze verbeelding, onze aandacht en onze passie naar onze grenzen. Wij verdedigen de grenzen van onze identiteit door een duidelijke scheidingslijn te trekken tussen onszelf en de andere, de vijand. Wij zijn zoals een harnas. Maar misschien zit er helemaal geen ridder, geen mens, meer in dat harnas. Als ik mijn verhalen schrijf, dan tracht ik die mens opnieuw tot leven te wekken. Ik tracht voor mijzelf die dingen terug te veroveren die de situatie daarbuiten mij afgenomen heeft. Ik tracht mij terug open te stellen voor de tedere en meer complexe gevoelens, voor de nuances van relaties waarvoor er in het dagdagelijkse leven geen plaats is als de oorlog rondom mij woedt. Als ik mijn verhalen schrijf, dan tracht ik mij in te leven in het officiële discours, dat ook altijd het enige verhaal is dat een doodsbanige samenleving – een samenleving ten tijde van oorlog – zichzelf mag voorhouden. Schrijven betekent voor mij dat ik probeer door te dringen tot die laag waar recht gedaan wordt aan het verhaal van andere mensen, van alle mensen – ook als zij volslagen vreemden voor ons zijn. Dat geldt evenzeer als datgene wat zij geloven in tegenspraak is met wat wij geloven, ook al zijn zij onze vijanden. Als ik schrijf dan voel ik vooral de vreemde drang om mijn harnas weg te gooien, die buffer tussen mijzelf en de andere. En we weten allemaal hoe goed wij ons afschermen van de andere, niet alleen van de vijandige andere, maar van elke andere, van onze eigen gevoelens, van de chaos in het binnenste van elke mens.



Sartre zei 'L'enfer c'est les autres'. Misschien daarom lijkt dat millimetertje huid dat ons omhult en ons van de andere scheidt, zo dik en ondoordringbaar als een betonnen muur. Ook echtgenoten die al tientallen jaren samenleven hebben soms een stilzwijgende afspraak om niet tot de ziel van de andere te willen doordringen tot die gestorven is. De meeste mensen willen zelfs niet doordringen tot de kern van hun eigen ziel.

Schrijven is voor mij een daad van verzet tegen deze angst. Wat mij ertoe drijft mijn verhalen te schrijven is de onweerstaanbare drang om te begrijpen wat het betekent iemand anders te zijn, om in zijn huid te kunnen kruipen en de passie te voelen die in een ander mens leeft. Ik denk niet dat dat op een andere manier mogelijk is. Zelfs niet op het hoogtepunt van een passionele liefdesrelatie want dan worden we bedwelmd door al het goede en het aantrekkelijke in onze partner. Wij hebben dan geen oog voor datgene wat hem of haar in de diepste zin van het woord een vreemde maakt. Door te schrijven krijgen we ook toegang tot de diepste krotten van de ziel, met al haar duistere en afschrikwekkende geheimen.

Diezelfde drang geldt ook als ik over de vijand schrijf. Laat mij onmiddellijk duidelijk maken dat ik niet wil zeggen dat we onze vijand moeten beminnen. Dat kan ik echt niet opbrengen. Ik heb het hier over de inspanning die ik wil leveren om mij in het standpunt van de vijand in te leven, om zijn motivaties en zijn verhaal te begrijpen. Het is natuurlijk niet gemakkelijk om de wereld te bekijken met de ogen van de vijand. Het tegendeel is waar. Het is een bijzonder moeilijke en angstwekkende ervaring het conflict vanuit het standpunt van de vijand te zien. Je wordt er koud van als je weet hoe hij over ons denkt. Als we er dan soms toch in slagen in de huid van de vijand te kruipen, dan wordt ons leven ineens veel complexer, reëler ook. Plots ontdekken we aspecten die we verdrongen hadden. Wij leven weer intenser. De realiteit wordt opeens de projectie van onze angsten, onze wensdromen, onze illusies en ons absoluut rechtvaardigheidsgevoel. Wij kunnen ons inleven in het verhaal van de andere, in zijn rechtvaardig-

heidsgevoel. Wij voelen dan zijn pijn, maar we kennen ook de innerlijke val waarin hij opgesloten is, wij zien zijn vergissingen. Als wij dan nog de kracht in ons hebben, kunnen we hem misschien helpen zichzelf te redden.

Er is nog een ander klein, maar belangrijk onderdeel onszelf door de ogen van de vijand te bekijken. De vijand onderkent namelijk in ons deze eigenschappen die wij altijd aan hem toeschrijven: wreedheid, brutaliteit, zelfgenoegzaamheid, zelfmedelijden. Wij willen natuurlijk graag geloven dat wij ze alleen als wapens tegen de vijand gebruiken. Hij ziet echter hoe diep deze wapens zich in onze maatschappij ingevreten hebben en welke schade zij daar aanrichten. Als wij naar onszelf kunnen kijken met de ogen van de vijand dan zullen wij ons op een bepaald moment realiseren hoe heftig wij de situatie ontkennen, hoe wij weigeren de feiten onder ogen te zien. Wij zullen inzien dat wij onszelf moeten redden en beseffen dat wij een einde moeten maken aan de gevaarlijke situatie waarin wij ons bevinden.

Schrijven in een constant door oorlog bedreigde regio betekent dat je met open ogen over de vijand schrijft, en over jezelf in relatie tot die vijand. Je schrijft over gewone mensen die trachten een zo gewoon mogelijk leven te leiden terwijl ze gevangen zitten in een onmogelijke en ondraaglijke situatie. Schrijven betekent jezelf en anderen redden van de stereotypen, van het beledigende van het cliché waarin de situatie ons tracht te vangen. Tussen de nieuwsberichten door, tussen het lawaai van de sirenes van de ziekenwagens en van de helikopters die voortdurend boven mijn hoofd cirkelen, tracht ik mijzelf af te zonderen en mijn verhaal te schrijven. Ik doe dat niet om weg te vluchten uit de werkelijkheid, want de werkelijkheid waarin ik leef is als een bijtend zuur dat door elke bescherm laag dringt. Ik schrijf omdat elk woord dat ik schrijf een daad van protest is, ook als ik het niet over de huidige situatie heb. Met elk woord herbevestig ik mij in de werkelijkheid die mij dreigt te vernietigen. Als ik schrijf, of mijn verbeelding de vrije loop laat, of zelfs een nieuwe woordcombinatie creëer, dan heb ik het gevoel – als is het



maar voor heel even – dat ik ontsnapt ben aan het louter toevallige, het dwingende van de situatie waarin ik mij bevind. Als ik schrijf dan krijg ik soms weer de flexibiliteit om mij in verschillende standpunten in te leven. Het is een heerlijk gevoel, dat ik bijna vergeten was.

Ik heb mijzelf de mogelijkheid gegeven om tot het diepste punt van mijn angsten door te dringen, maar dit keer via een andere weg. Midden de onverzettelijkheid en de verlamme angst heb ik voor mijzelf een nieuwe bewegingsruimte gecreëerd. En voor één heerlijk en zeldzaam moment ben ik geen slachtoffer meer.

Wie buiten dit conflict staat, ziet natuurlijk veel klaarder in dan wij wat het werkelijke gevaar is dat ons – Israëli's en Palestijnen – in dit maar niet-eindigende conflict bedreigt. Door onze betrokkenheid zijn wij er bijna heilig van overtuigd dat er een soort goddelijk decreet is dat ons beveelt elkaar uit te moorden. Het lijkt of wij elke mogelijkheid verloren hebben om zélf een keuze te maken. Israëli's en Palestijnen zijn geen vrij volk meer, wij zijn het slachtoffer van onze tragische geschiedenis, van onze psychologie.

Als je er als auteur in je verhalen in slaagt om een conflict te beschrijven in al zijn nuances, als je kan vertellen hoe je erdoor beïnvloed wordt en welk effect het op andere mensen heeft, dan ver-

andert er plots iets in je binnenste. Je ziet het willekeurige van de situatie niet meer vanuit dezelfde hoek van waaruit je er eerst tegenaan keek. Toen leek die hele situatie een massief en hopeloos gegeven, maar nu zie je de essentie ervan en onderken je de mogelijkheden die erin zitten. Plots ben je vrij en kan je zonder angst en wanhoop de confrontatie met die werkelijkheid aangaan. Een ogenblik lang ben je geen slachtoffer. In een victimiserende en tirannieke werkelijkheid is dat feit alleen al voor een persoon, een individu, de eerste stap om zijn menselijkheid te bewaren. Ik heb het dan niet alleen over schrijvers, of andere kunstenaars. Elke mens heeft diep in zichzelf de kracht om te weigeren de situatie te beschrijven in termen die hem of haar opgelegd worden door regeringen, legers en door eigen angsten. Ik spreek over mensen die aanvoelen dat geweld de edelste en meest kwetsbare gevoelens doodt. Geweld neemt het kostbaarste uit het leven weg. Aan beide zijden zijn er mensen die er zo over denken. Een aantal van hen ken ik. Als er aan beide zijden maar genoeg mensen zijn die de hermetische luchtblen willen doorprikken, dan kunnen beide volkeren misschien met volle teugen beginnen te ademen. Zowel Israëli's als Palestijnen zijn dan op weg naar herstel.

Noten

1. De *Multatuli-lezing* is een Nederlands-Vlaams initiatief dat het ene jaar in de provincie Vlaams-Brabant, in de stad Leuven, en het andere jaar in de Nederlandse provincie Brabant, in de stad Breda, wordt gehouden. Het thema van de Multatuli-lezing heeft steeds betrekking op de uitdagingen van de multiculturele samenleving. De Multatuli-lezing 2003 vond plaats in Leuven en had als onderwerp: 'Gevangen in categorieën. Emoties en stereotiepen in culturele conflicten: olie op het vuur'. Gastspreker was de Israëli'sche auteur en vredesactivist David Grossman. Door de oorlog in Irak kon hij op het laatste ogenblik niet naar Leuven komen. David Grossman hield vanuit Jeruzalem een telefonische conferentie. De tekst van zijn lezing werd in het Nederlands vertaald door Marie-Jeanne Bellen.